

obrnuta slika – od književnosti do hermeneutike *

silvia dražić

Budući da je hermeneutika otkrila svoj pravi predmet u razumevanju književnosti, a pre svega poezije, time je iz drugog ugla, iz aspekta teorijskog bavljenja jezičkim stvaralaštvom, otvoren čitav niz pitanja i problema koji ne mogu biti ostavljeni po strani, ukoliko razumevanje hoće da se potvrdi kao jedan od mogućih pristupa literarnom umetničkom delu. Bez pretenzija da ćemo iscrpiti celu tako otvorenu problemsku oblast, navodimo, orijentacije radi, samo najakutnije probleme: kako se hermeneutika uklapa u danas opštevažeće zahteve nauke o književnosti, koji su njeni doprinosi bavljenju literaturom, može li opstati kao jedini i sveobuhvatni pristup jezičkom umetničkom delu, pripada li ona sferi teorijskog bavljenja literaturom, drugim rečima, ima li potrebno odstojanje da bi svoje zahteve nazvala teorijskim, ili pak suviše prodire u umetničko delo, te živeći s njim dopušta da je ono zaguši.

Dvadeseti vek je proučavanje književnosti razbio na mnoštvo metodskih puteva, od kojih gotovo svaki pretenduje na to da bude onaj pravi, koji otkriva upravo skriveni mehanizam koji izricanje reči preobraća u umetničko tvorenje. U metodskom pluralizmu koji na taj način nastaje, ipak se dade utvrditi uočljive zajedničke tendencija. Sva nastojanja oko literature vodena su jednim središnjim naporom da se bavljenje književnošću podigne na rang naučnosti, kako se obzirom na svoj postupak, tako i u pogledu svojih rezultata. Potražuje se ponovljivost i univerzalna primenljivost prvog i isto tako svagdašnja proverljivost drugog. Nema sumnje da je ovakva usmerenost u teorijskom proučavanju književnosti plod opšte duhovne klime našega veka, koja svako promišljanje što hoće da bude racionalno, podvrgava univerzalnim zahtevima jedne idealno zamišljene nauke, zahtevima koji, navodno, jedini mogu dovesti misao do istinskog znanja. Inače, ona, budući bez pravog vodstva, luta i može svoj put završiti u vrlo sumnjivom društvu. Ali ono što komšiji pristaje, ne mora pristojati i nama. I odista, nastojanje da se strogi zahtevi racionalnosti, izgrađeni i efikasni u jednoj sferi duha, po svaku cenu poopšte i prošire na celokupnu oblast duhovnog tvorenja, ne zbiva se bez izvesnog nasilja koje, mada uspeva da kako-tako izvede svoj naum, s druge strane briše upravo samosvojnost one sfere na koju se prenosi, i tako, u isti mah, dovodi u pitanje svoja postignuća.

Današnja hermeneutika se razvila na repu takvih napora, nastojeći da sveobuhvatni scijentizam epohe dovede u pitanje krećući se posve drugim putevima i gradeći dijametralno suprotne ideale. Otud i njeno neizvesno mesto u okvirima nauke o književnosti, u koju se uobličilo savremeno proučavanje literature. Hermeneutičko razumevanje i tumačenje jezičkih umetničkih dela ne samo da ne udovoljava opštim zahtevima koje ta nauka, i pored svoje metode mnogolikosti, postavlja svakom bavljenju književnošću, nego, štaviše, te zahteve prenebregava i nastoji da pokaže njihovu nezasnovanost u prirodi umetničkog. Stoga ne postoji nikakav paralelizam koji je moguće uspostaviti između hermeneutike i drugih oblika bavljenja literaturom: ona ne sistematizuje svoje rezultate, nema sopstveni jezik kojim bi ih iskazivala i, nadalje, nema čvrsto omeđano predmeta, budući da joj je strano svako predmetno odnošenje koje bi tumača i ono što se tumači odvojilo i zatvorilo u sopstvenom svetu, te tako onemogućilo svaku uzajamnost.

No, krenimo nekakvim redosledom. Na početku veka, ruski formalizam je proglasio kraj pozitivističkom lutanju po iskustvenim datama povesti književnosti, suprotstavljajući svakom empirijskom i povesnom proučavanju, uklopljenom u kontekst društva i njegove kulture, jedan čisto teorijski pristup koji ima u vidu samo i jedino umetničko delo, oslobođeno svih svojih spoljašnjih odnošenja. U suočavanju s delom, teorija treba da ukaže na onaj momenat koji sabire u sebi njegovu individualnost i posebnost i čini od njega upravo umetničko delo. Čarobna formula je nađena u postupku koji je rodno mesto umetničkog umetnosti i, kao takav, jedini vredan teorijskog proučavanja. Dakako, postupak je samo jedan od mogućih načina čisto formalnog pristupa umetničkom delu, koji dopušta naučnu verifikaciju i, u perspektivi, nalaženje univerzalnog modela kojim je moguć razložiti svako umetničko delo. Istu intenciju prate, čini se, i svi savremeni pravci proučavanja književnosti: znatno uticajnijim strukturalizam, razvijen, doduše, na tlu koje su upravo formalisti nađubriili, potom kibernetika, semiotika, pa čak i fenomenologija, koja se, iako svoj zahtev za strogom naučnošću postavlja u posve drugom smislu, i sama dovršava jednim sistemom koji hoće da bude svagda i na sve umetničko primenljiv. Tako metodski pluralizam, u koji se razbilo današnje proučavanje književnosti, potiče, s druge strane, iz jezgra koje sve ove pravce podvrgava zajedničkom nazivniku. Svi oni se sustiču u nastojanje da se stvori pregledan i univerzalno primenljiv teorijski model, čijim bi namicanjem svako umetničko delo pokazalo identičan sklop. Postupak ili struktura, relacija između označitelja i označenog, strogi sled slojeva itd, samo su različite mogućnosti jednog istovetnog napora da se bavljenje književnošću podigne na rang naučnosti i da se, s druge strane, tako nastala nauka o književnosti konstituiše kao posve samostalna disciplina.

Već tu je položena jedna od protivrečnosti naučnog izučavanja, jer težnju za samostalnošću na drugom kraju potkopava ugledanje i prenošenje modela iz drugih oblasti znanja, koje su već zadobile status naučnosti. Ukoliko je proučavanje književnosti moguće ponajpre uklopiti u šire proučavanje jezika, najčešći je put koji vodi od lingvistike do literature, i koji sredstva i metode puteve što su se pokazali efikasnim unutar lingvističkog bavljenja jezikom, nastoji da proširi i na jezik kojim literatura govori. Tako se prividna samostalnost pokazuje kao mnogo čvršća vezanost, doduše, ne više za opšte bavljenje ljudskom istorijom i kulturom kao mesto uklapanja književnosti, kakvo je značilo pozitivizam, nego za strogo omeđenu naučnu disciplinu koja funkcioniše kao model. Vremenom se ovaj pristup pokazao kao suviše kratkovid i nedostatan, i sam se prelio preko zadatih mu granica, o čemu svedoče noviji pravci izučavanja književnosti, kakva je npr. teorija recepcije, koji strogo naučni pristup dopunjuju faktičkim povesnim istraživanjima.

Dok su se prethodno pominjani, danas aktuelni, pravci metodskog izučavanja književnosti mogli obuhvatiti zajedničkim naslovom nauke o književnosti, hermeneutika svojim teorijskim pretpostavkama onemogućuje takvo svrstavanje. Iako se njeno bavljenje literaturom smešta u okvir metodeologije književnosti, ona tu opstoji pre kao destruktivni no kao konstitutivni element. Jer, samo misao o metodi kao sigurnom i navek istom putu do znanja, strana je hermeneutici. Pouzdanost utabanih staza ona pretpostavlja slobodan i neizvestan let. To potvrđuje izostajanje svih onih momenta unutar hermeneutike koji jedan teorijski pristup čine najpre metodskim, onda, po intenciji, i naučnim. Hermeneutika ne raspolaze nikakvim čvrsto konstituisanim teorijskim sklopom ili strogim sledom postupaka čijom bi se primenom svako umetničko delo razotkrilo i u tom razotkrivanju pokazalo svoju najskriveniju, uvek istovetnu suštinu. Namesto da umetnost popije, ona s njom druguje. To znači da hermeneutika u svom primicanju umetničkom delu ne čuva distancu, tako dragocenu svakom pristupu koji hoće da bude objektiv i naučan, nego dopušta da je samo delo poduči i povede svojim putevima. Otud je unutar nje bezizgledno propalo svako predmetno odnošenje. Dok u svakoj već izgrađenoj i svojim teorijskim postavkama kruto uokvirenoj metodi na jednoj strani stoji teorijski aparat, a na drugoj umetničko delo na koje on treba da se primeni, to je u toj uzajamnoj tuđosti i zatvorenosti moguć protok i razmena samo u okvirima tog prethodno odabranog i oformljenog aparata, hermeneutika ne staje naspram dela, niti pokušava da mu izvana, iz same sebe, nametne neki teorijski okvir kroz koji ono treba da progovori. Jer, ona takvog okvira i nema. Pukom otvorennošću, spremnošću da čuje, ona se prepusta zovu umetničkog dela i, deleći njegovu sudbinu, dobro i zlo, aktuelnost i zaborav, nastoji da ga otvori i primakne uhu savremenog slušaoca. Stoga ona ne potrebuje ni metodski aparat, niti izgrađeni metajezik kojim će opisati sled postupaka i formula u koje se delo uglavljuje. Nekakav metajezik, doduše, postoji i unutar hermeneutike, ali samo onda kada se nastoje objasniti njene najopštnije teorijske pretpostavke, pa se taj jezik, stoga, tiče njenog filozofskog zasnivanja, dakle, govora o samoj sebi, a ne »primenjivanja« na književno umetničko delo.

Ne pokazuje li se ovakvo umeće bez jasno definisanog teorijskog oruđa, bez sopstvenog jezika i, štaviše, bez strogo određenog predmeta, krajnje pustolovnim spram potraživanja savremene metodeologije književnosti? Ono, ipak, mora pružiti nekakve rezultate koji će ga, u najmanju ruku, učiniti ravnopravnim sa mnoštinom metodskih pravaca u koju se rastvorilo moderno proučavanje književnosti. Stoga je jedno od ključnih pitanja ono koje treba da odmeri moć i nemoć hermeneutike i odgovori koja je dobit, iz ugla gledanja književnosti, od tako, na izgled, proizvoljnog i vazda drugačijeg sažalavanja s umetničkim delima.

Imajući na umu specifičnost hermeneutičkog pristupa umetničkom delu u odnosu na sve druge, danas prisutne i upražnjavane metode, može se utvrditi da je ono što hermeneutiku ponajviše od njih odvaja naročito blizina i prisnost s delom koje ona zahteva i omogućuje. Već više puta isticano odsustvo metodskog okvira koji ograničava vidlike i zaklanja druge moguće puteve do dela, otkrivajući samo ono što je kroz taj okvir vidljivo, uzrok je naročite vrline hermeneutike. Ničim ograničena, ona je otvorena za ono izuzetno i vazda drugo bogatstvo i mnogoznačnost, koje oprisutnjuje jedno umetničko delo, i upravo u nastojanju da se ova punina umetničkog oglasi – nalazi svoj pravi poziv. Hermeneutika ne zamenjuje reč umetnosti sopstvenim glasom, nego raščišćava prostor u kojem baš ta reč može da se razazna i protumači. Stoga joj pre pristaje naziv veštine nego metode. Nemajući sigurnog teorijskog vodstva, ona je u velikoj meri zavisna od pronicljivosti i znanja onoga koji njome barata. No, ne čini li je to posve proizvoljnim umećem koje se može dovršiti ovako ili onako, zavisno od nahađenja, višprenosti, obrazovanosti, inspiracije (itd.) tumača? Je li onda interpretacija, kao završni čin njenog zahvatanja u umetničko delo, naprosto subjektivni doživljaj koji je zbog svoje neprevladive subjektivnosti posve neupotrebljiv i nekoristan za šire bavljenje književnošću?

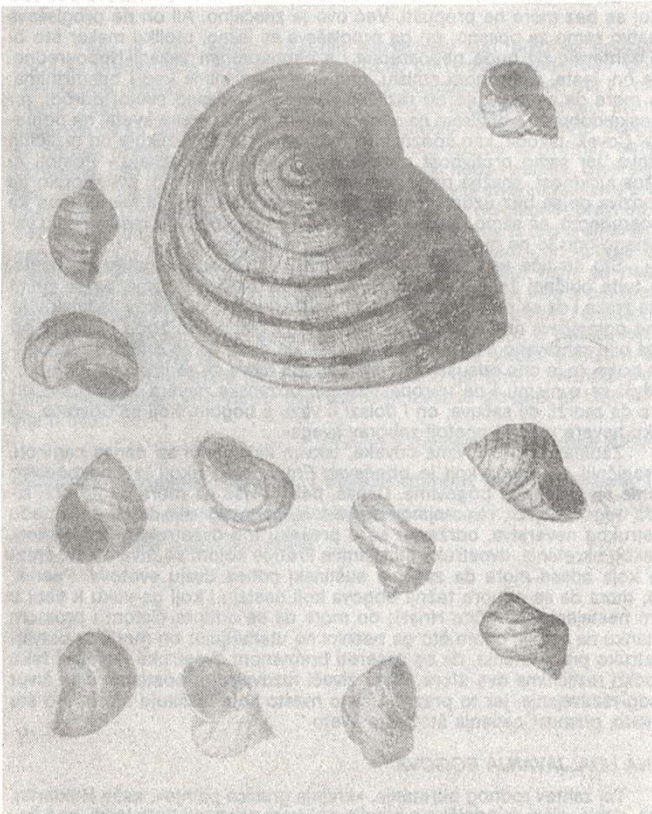
Ipak, nije tako. Neke osnovne teorijske postavke hermeneutike ukazuju na to da ona, mada nikada ne može pružiti rezultate koji mogu zadobiti dignitet istinitog u naučnom smislu te reči, ipak ne pada u potpunu proizvoljnost. Jer, svakom su tumačenju postavljene zahtevi koje ono mora tumačenju postavljati zahtevi koje ono mora ispuniti, ukoliko hoće da bude tumačenja a ne jednostavno opisivanje onoga što »lepa duša« oseća i proživljava drugujući s poezijom. S jedne strane, ono nije proizvoljno zato što se prepusta vodstvu samog umetničkog dela i u njemu nalazi uporište za samog sebe. Prednost koju hermeneutika u činu tumačenja daje onome što se tumači nauštrb pune slobode tumača, onemogućuje potpunu proizvoljnost tumačenja kao njenog rezultata. Interpretacija, doduše, nema nikakvog metodskog uporišta, ne može se dokazivati nikakvim teorijskim sredstvima, ali ona mora naći overu u samom umetničkom delu koje će njihovu uzajamnu pripadnost učiniti ubedljivom. Jer, tumačenje ne sme ostati tuđe i spoljašnje delu, tako reći nakalemjeno, nego mora biti upravo ono mesto na kojem delo tek može da objavi svoj osobeni smisao. Ono mora odoleti iskušanju mudrog učitelja koji, doduše, vidi mnogo, ali vazda u istoj boji, i ostati dobar slušalac. Uputstva i uporišne tačke koje delo pruža za kretanje tumačenja, pokazuju se na strani tumačenja u njegovoj koherentnosti – ono mora razotkriti jedinstveni smisao koji prebiva u delu i osmišljava ga. Zahtev za koherentnošću je, zapravo, naročiti oblik koji zahtevanje istine, svojst-

veno duhu vremena, zadobija unutar hermeneutike. Otud hermeneutika prebiva na repu nauke i može pružiti samo verodostojna, a ne istinita, *eo ipso* dokaziva znanja.

No, kao što je već ranije rečeno, prepuštanje tokovima i reči dela ne znači da je sam tumač poništen u aktu tumačenja i sveden na prazno mesto u kojem smisao dela treba da zasija. On sam stoji na plodnom plodnom tlu kulture i istorije koje ne mogu biti porekne u susretu s umetničkim delom. One se, doduše, na različiti način i iz različitih aspekata aktualizuju i opisuju unutar tumačenja, ali su vazda tu i tek omogućuju da između dela i slušaoca dođe do plodnosne saradnje i uzajamnog razumevanja. Otud veštini tumačenja, mada ne udovoljava nijednom opštem ili specifičnom zahtevu savremene metodologije književnosti, nijedna od izgrađenih metoda nije suvišna, kao što joj ništa od prebogatog, vekovima nagomilavanog znanja i mudrosti čovečanstva, neće zasmetati u njenom poslu. Štaviše, ona je tek moguća na tako izdašno i raznovrsno nadubrenom tlu. Tumačenje je svaštar koji poput veštog rukotvorca sve ume da iskoristi u svome radu, ali, s druge strane, ne dopušta da ga išta od toga zaslepi i ograniči mu vidokrug. Otud obilje metoda postoji i u različitoj meri se upotrebljava i unutar hermeneutike, ali samo kao moguća poštapalica na njenom putu, koja kasnije biva odbačena, a ne kao unapred zadati okvir koji treba da odmeri njene rezultate.

Povesna ukorenjenost tumača, njegova vezanost za nanose kulture i upućenost na prodore koje je ljudsko znanje tokom te iste povesti ostvarilo, kao da ponovo aktualizuje opasnost od proizvoljnosti u koju hermeneutička interpretacija može da zapadne. Sigurnost koju smo dobili upućivanjem na rukovodeću ulogu dela tokom čina tumačenja, kao da je opet dovedena u pitanje mnogolikošću koju sam tumač može da zadobije. No, upravo je obratno. Ono što, na izgled, fatalno potkopava, zapravo je još jedna brana, još jedan sigurnosni pojas koji čuva od padanja u punu samovolju. Tumačenje je oslobođeno pretenzije da jednom zauvek razreši tajnovitost koju umetničko delo skriva u sebi. Ono je svesno svoje ograničenosti i jednostranog pristupa koji, naspram bogatstva dela, implicira. Budući uvek povesno ukorenjeno, tumačenje uvek rasvetljava tek jedan mogući isečak od mnogobrojnih značenjskih slojeva koje umetničko delo sadrži u sebi. A ono što iz jednog ugla izgleda kao neprekoračiva granica, iz drugog je upravo otvoreno polje za sve dublje i obuhvatnije zahvatanje u smisaone mogućnosti umetničkog dela. Jer tumačenje, budući svesno svoje povesnosti, nikada ne stoji samo. Ono je, štaviše, dvostruko vezano: prema napred i prema nazad. Unazad se nadovezuje na niz, na različitim tačkama povesti, već ostvarenih tumačenja, a ispred sebe ostavlja otvoren put za druga moguća, buduća tumačenja. Otud ono postoji kao deo lanca čiji se krajevi neizvesno produžavaju i tek se unutar takvog užiljbljenja može posmatrati i procenjivati. Kao momenat povesnog procesa koji je započeo rođenjem umetničkog dela i traje sve dotle dok ono može da nađe slušaoca koji razume njegovu reč (podrazumevajući i povremene prekide, zanemalosti, u životnom putu dela), tumačenje prevladava sopstvenu povesnu ograničenost i utisak proizvoljnosti koji ova može da izazove. Uzajamno smenjivanje, prepilivanje i pretapanje različitih tumačenja zapravo je odraz sudbine dela kroz koju se ono održava u vremenu, čuvajući aktuelnost bez obzira na trenutak svoga nastanka.

Inherentna povesnost tumačenja, kao mesto ukrštanja dve povesne dimenzije: one koja napreduje od dela ka čitaocu i one koja, obrnutim smerom, od čitaoca nazaduje ka delu, nikako ne znači da bi se nizanem različitih tumačenja mogla dobiti pregledna istorija književnosti. Hermeneutika zna samo za povesnost kao nešto što suštinski pripada čoveku, pa otud i



svakom njegovom ispoljenju, dok joj je misao o istoriji kao o hronološki uredenom sledu sasvim strana. Istorijsko i hermeneutičko bavljenje literaturom se, mada oba insistiraju na vremenu i meri i konačnosti stvari u njemu, suštinski razilaze. Istorija književnosti institucionalizuje književnost svrstavajući je u žanrove, škole, književne rodove i vrste, budući da je istorijski pregled samo na taj način moguć. Tako dobijamo istoriju koja se kreće u medijumu opštosti i uspeva samo onda kad premaši konkretnost posebnog umetničkog dela. Isto tako, posmatrajući sve one okolnosti koje okružuju nastanak dela i pronalazeći u njima tajnu njegove geneze, ona dopušta da joj samo delo izmakne. U onoj meri u kojoj je umetničko delo bitno povesno odnosno u meri u kojoj je saživljeno s vremenom i u isti mah iskoračuje iz njega, ono prestaje da bude na dohvatu discipline koja nizanem spoljašnjih prilika i opštih kategorija, i, nadalje, smeštanjem u njih, nastoji razrešiti tajnu umetničkog tvorenja. Time, dašto, ne želimo da osporimo svaki značaj valjano provedene istorije književnosti. No, čini se da je taj značaj, pre svega, propedeutički. Jer, ona može razbistriti pojmove, uspostaviti korelacije između dva delom nezavisna sleda, povesnog i književnog, ali nas nikada ne može, sama po sebi, primaći u blizinu dela i omogućiti da osetimo dah onog jednodravnog, umetničkog u njemu.

Koliko god je odnos hermeneutike i istorije u uzajamnom nepriznavanju jasan, toliko je njen odnos prema vrednovanju teško razmrsv. Vrednuje li hermeneutika tumačeći ili ne? Na prvi pogled izgleda samorazumljivo da tumačenje nikada ne dovršava svoj rad vrednosnim sudom. Smisao njegovog zadatka smera sasvim drugim pravcem. Ono odgoneta, a ne procenjuje. No, ipak, postoji li pre tumačenja neki implicitni vrednosni odbr koji čini da se upravo određena dela tumače a druga ne? Ako takva prethodna procena, koja upravlja izborom onoga što će postati predmet razumevanja, odista postoji, da li je ona rezultat nekog podzemnog i nama nepoznatog rada razumevanja, ili je ono naprosto preuzima. Jedna od čestih zamarki koja se upućuje hermeneutici tvrdi upravo to: razumevanje prihvata postojeći sistem vrednosti i usmerava se samo na ono što je već procenjeno kao vredno i uspeo delo. Otud je ono neizlečivo konzervativno i ne može nikada shvatiti i podržati radikalne mene koje se, s vremenom na vreme, zbivaju u umetnosti. Ipak, stvar je moguća sagledati i iz drugog ugla. Možda hermeneutici uopšte nije ni stalo do nekakve procene. Ona vazda traga za smislom i ne želi da bude ona koja će umetnost razdeljivati po već prethodno poslaganim kutijama. Ako, pak, nešto ipak vodi njen izbor, to ne mora biti nužno preuzeti ili bilo kakav drugi vrednosni sud. Njeni kriterijumi mogu biti posve drugi. Ukoliko je tumačenje rad koji ne pristaje podjednako dobro svakom umetničkom delu, hermeneutika može u svom izboru biti vođena upravo tom podatnošću tumačenju. Da li to odmah znači da se dela koja se daju tumačiti smatraju boljim od onih koja u hermeneutičkom ogledalu imaju malo toga da pokažu? Hermeneutika ne daje nikakav sličan eksplicitan sud. Izgleda, naprosto, da bolje i gore ispada iz njenog vidokruga i da joj do takve kategorizacije uopšte nije ni stalo. Je li to njena mana ili vrlina? Na to je odista teško jednoznačno odgovoriti. Sve zavisi od stajališta na kojem sami stojimo. Sa stanovišta kritike koja hoće da bude posrednik između umetničkog dela i čitaoca i tako da utiče na stvaranje duhovne klime i određene kulture čitanja, to je, svakako, nedostatak. Jer, kako preporučivati ili odvrćati bez čvrste i jasne procene iza sebe? No, isto tako, moguće je misliti da čitaocu takvo posredovanje nije ni potrebno. Možda on sam može najbolje iznaći šta je valjano a šta ne, bez nametanja prethodno izvedenog vrednosnog suda. Ali, treba li mu onda i tumačenje? Međutim, njegova uloga i cilj su drugi. Ukoliko prikazuje i prenosi jedan istraživački i tragalački put, ono može da podučiti čitača kako da vodi svoj sopstveni doživljaj teksta, ne zato da bi došao do rezultata koji preslikava dato tumačenje, nego zato da bi svoje čitanje usmerio s površine na dubinske slojeve taksta i tako, saobrazno sopstvenoj vizuri, iznašao koherentni smisao dela.

No, da li, naposljetku, iz toga što se hermeneutika ne rukovodi već prethodno izvršenim vrednovanjem, niti se njime okončava, sledi da ona može i hoće da tumači ama baš sve. Gore navedeni kriterijum koji vodi njen izbor, suviše je neodređen da bi sam po sebi pobio ovu tvrdnju. Ukoliko se pod kriterijumom podrazumeva nešto čvrsto i jasno omeđano, što se u biranom uvek iznova može naći ili ne naći, nešto što ima nepokolebljivost činjenice, podatnost tumačenju kao ono što vodi, hermeneutički izbor se teško može nazvati kriterijumom. Budući isuviše fluidna i bez mogućnosti preciznog formulisanja, ona je pre čulo nego kriterijum. Čulo za šta? To da je neko književno delo izuzetno pogodno za tumačenje znači, pre svega, da ono sadrži sve bogatstvo slojeva koji su mogući i neophodni u umetničkom delu, te da je tek u progledavanju i uzajamnom usaglašavanju sve te mnogolikosti – moguće njegovo razumevanje. Ako je, pak, mera vrednosti umetničkog dela upravo to da ono sadrži sve moguće slojeve, počev od onog površinskog, čulnog, do najdubljeg i najopštijeg, u podatnosti tumačenju ipak nalazimo prikriveni vrednosni sud. Mogu se tumačiti samo odista uspeša i vredna umetnička dela. Ona druga, zbog oskudnosti značenja koje nose i svedenosti slojevite strukture, ne mogu pokrenuti razumevanje, pošto su u svom siromaštvu neposredno jasna.

Da li sada, iz gore rečenog, ipak sledi ono što smo maločas odbili: da se hermeneutika uvek iznova vraća već priznatim vrednostima, te da jedino među već prethodno prihvaćenim i slavijenim delima nalazi svoje mesto? No, to bi bilo prejednostavno. Na odnos hermeneutike prema već (ili još ne) prihvaćenim delima zasniva se i njen odnos prema kritici. Ovaj se pokazuje kao dvojak. Jednostavniji i odmah očevidan slučaj je onaj kada se tumačenje bavi već proslavljenim delom i, razvijajući i iznoseći sve smisaone bogatstvo koje ovo u sebi skriva, potvrđuje prethodno izrečeni sud kritike. No, isto tako, razumevajući nešto što je ostalo zaboravljeno ili što je odgurnuto kao nedovoljno uspeo, tumačenje može, otkrivajući u njemu svu smislenost neophodnu umetničkom delu, pozvati kritiku da ponovo pokuša da ga proceni i možda izmeni svoj sud. Tako se, zapravo, kritika i hermeneutika uzajamno potpomažu. Svakoj je potrebna ona druga.

Napomene:

* Tekst je fragment iz magistarskog rada pod nazivom "Razumevanje predanja kao izvorno iskustvo istine – istraživanje u oblasti hermeneutike književnog umetničkog dela", odbranjenog 30. maja 1983. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

1. R. Bart, *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd 1979, Istorija ili književnost, str. 115.
2. N. Hartman, *Estetika*.